

Axel HOLVOET
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

LIETUVIŲ DATIVUS CUM INFINITIVO IR LATVIŲ INFINITYVINIAI SANTYKINIAI SAKINIAI

Šiame straipsnyje aptariama kai kurių lietuvių ir latvių kalbų infinityvinių konstrukcijų raida, ypač atsižvelgiant į lietuvių kalbos *dativus cum infinitivo* konstrukciją ir jos genetinius atitikmenis latvių kalboje¹.

Lietuvių kalboje yra vartojami du *dativus cum infinitivo* konstrukcijos, reiškiančios objekto paskirtį, variantai: vienu atveju daiktavardžio naudininkas atlieka objekto funkciją, pvz., *nupirkau arklį laukams arti*, kitu – subjekto funkciją, pvz., *ipyliau pieno šuniukams užlakti* (pavyzdžiai pagal Vytautą Ambrazą 1995). Tačiau šie variantai yra kilę iš vienos konstrukcijos. Atrodo, kad *dativus cum infinitivo* atsirado tais laikais, kai bendratis dar buvo nominalinė forma, greičiausiai veiksmo pavadinimo [*nomen actionis*] naudininkas², taigi ją galima apibūdinti kaip „nuo sakinio branduolio priklausom[aj] dvejybin[i] paskirties (tikslo) naudinink[aj]“ (Ambrazas 1995: 79). Todėl tik vėliau, bendračiai virstant grynaivieksmažodine forma, galėjo susidaryti antrinis ryšys tarp bendraties ir daiktavardžio kaip tarp predikato ir nuo jo priklausomo objekto arba subjekto. Dabar, bendračiai netekus savo pirmonio nominalinio pobūdžio, jau galime kalbėti apie daiktavardžio atliekamą objekto ar subjekto funkciją bendraties atžvilgiu. Bendraties pobūdžio pasikeitimasis gali sudaryti sąlygas tolesnei *dativus cum infinitivo* konstrukcijos raidai, o galų gale ir jos išnykimui. Būtent toks procesas ivyko slavų kalbose, kuriose *dativus cum infinitivo* yra paliudytas, bet dabar niekur nebevartojamas (paliudijimus senojoje bažnytinėje slavų ir senojoje čekų kalbose ir literatūrą cituoja Ambrazas 1995: 83).

Latvių kalboje yra atitikmenų tik antrajam iš minėtujų variantų: kaip reliktinis reiškinys paliudytas *dativus cum infinitivo*, kuriame naudininkas atlieka bendraties subjekto funkciją (žr. Endzelins 1951: 990):

lai paliek galotnīte putniņiem uzmesties
'kad liktų viršūnēlē paukšteliams nutūpti'.

¹ Autorius dėkingas prof. Vytautui Ambrazui, maloniai sutikusiam perskaityti ir pakomentuoti pirmają šio straipsnio redakciją. Už straipsnyje likusius netikslumus ir klaidas yra atsakinias tiktais autorius.

² Plg. Stang (1966: 447–448), Ambrazas (1995: 74–75).

Atrodo, kad bendarinėje latvių kalboje ir daugumoje latvių tarmių pirmas variantas su objekto naudininku jokio atitikmens neturi³.

Minėtas sakins paliudytais ir su santykiniu įvardžiu *kur* prieš bendaraties konstrukciją (žr. Endzelīns 1951: 990):

*lai paliek galotnīte, kur putnam uzmesties
‘kad liktū viršūnēlē paukščiui nutūpti | kur paukštis galētū nutūpti’.*

Tokiu būdu susidaro infinityvinis santykinis sakins – latvių kalbai labai būdingas, bet lietuvių kalboje beveik nežinomas sintaksinis tipas. Tiksliau sakant, lietuvių kalboje (panašiai kaip slavų kalbose) vartojamas tik vienas jo variantas, kuriame santykinis sakins yra priklausomas nuo egzistencinio sakinio formaliai neišreikšto subjekto (pvz., *čia yra | nera ką valgyti*) arba nuo posesyvinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *turēti* formaliai neišreikšto objekto (pvz., *turiu | neturiu ką valgyti*); apie šias konstrukcijas žr. Ambrazas ir kt. 1994: 670. Šio varianto atitikmenų randame jau senojoje bažnytinėje bei naujosiose slavų kalbose, plg. s. b. sl. *ne imątę česo ēsti, l. (nie) mają co jeść ir pan.* Latvių kalboje tokie santykiniai sakiniai gali pažymėti taip pat ir daiktavardžius, pvz., *Es pañēmu grāmatas, ko lasīt atpūtas laikā* ‘Aš pasiēmiau knygų skaityti (| kad skaityčiau poilsio metu’. Tokie infinityviniai santykiniai sakiniai skiriasi nuo paprastų santykių sakinį (kuriuose tarinio funkciją atlieka veiksmažodžio asmeninė forma) tuo, kad jie išreiškia ne realią su apibrėžiamo daiktavardžio žymimu objektu susijusią būklę (pvz., *Grāmatas, ko es lasu* ‘Knygos, kurias aš skaitau’), o tik su tuo objektu susijusią galimybę, to objekto paskirtį (*Grāmatas, ko lasīt* ‘knygos skaitymui, knygos, kurias galima skaityti’).

Kadangi latvių infinityviniai santykiniai sakiniai neturi atitikmenų nei lietuvių, nei slavų kalbose, galima spėti, kad tokie sakiniai yra šios kalbos naujadaurai. Akivaizdu, kad funkcijos atžvilgiu jie labai artimi naudininkui su bendaratimi. Abiem konstrukcijoms būdinga tarpinė funkcija tarp pažyminio ir tikslų aplinkybės. Vytautas Ambrazas apie naudininką su bendaratimi rašo, kad ši konstrukcija tik retkarčiais turi gryną pažyminio funkciją (pvz., tokiuose sakiniuose, kaip *Tas kirvis malkoms kapoti visai atšipo*), o paprastai ji „siejama su veiksmažodžiu ir su jo valdomu daiktavardžiu ar įvardžiu“, pvz., *Atvežiau karčių tvarai tverti* (Ambrazas 1995: 77), taigi jos funkcija artima tikslų aplinkybei. Latvių infinityviniai santykiniai sakiniai, kaip santykiniai (pažyminio) sakiniai, yra formaliai susiję su daiktavardžiu, bet gali būti suprantami ir kaip aplinkybės sakiniai, plg.: *pañēmu grāmatas, ko lasīt atpūtas laikā | pañēmu grāmatas, lai tās lasītu*

³ Pagal Lidijos Leikumos pateiktą informaciją, *dativus cum infinitivo* konstrukcijų su objekto funkciją atliekančiu naudininku esama ir latgalių tarmėse. Kol nebūs publikuoti duomenys apie šios konstrukcijos pobūdį ir paplitimą latgalių tarmėse, sunku įvertinti jų reikšmę *dativus cum infinitivo* konstrukcijos raidos latvių kalboje interpretacijai.

atpūtas laikā. Latvių kalbos infinityviniai santykiniai sakiniai priklauso prie to tipo sakinių, kuriuos F. R. Palmeris (Palmer 1986: 178–179) vadina „santykiniais paskirties sakiniais“ (*relative purpose clauses*). Šio tipo sakiniuose, užimančiuose tarpinę poziciją tarp pažyminio (santykinių) sakinių ir adverbialinių tikslų sakinių, būna vartojamos veiksmažodžio formos, būdingos adverbialiniams tikslams: dažnai tai būna bendaratis, bet pasitaiko ir konjunktyvas arba perifrastinės konstrukcijos su optatyvine reikšme⁴.

Tarp naudininko su bendaratimi ir latvių infinityviniai santykiniai sakinių yra ir skirtumų: pirmuoju atveju naudininkas gali reikšti tik veiksmo veikėją ar objektą, o antruoju tokio pobūdžio apribojimų nėra.

Kadangi nuo egzistencinės konstrukcijos neišreikšto subjekto priklausomi infinityviniai santykiniai sakiniai (*yro kā valgyti* tipo sakiniai) yra paliudyti lietuvių kalboje bei slavų kalbose, tai įmanoma, kad tokie sakiniai latvių kalboje paplito toliau ir juos buvo imta vartoti taip pat ir daiktavardžiams žymeti. Tačiau šiuo atveju infinityviniai santykiniai sakiniai turėjo užimti kitą, senesnių konstrukcijų vietą, ir atrodo visai tikėtina, kad juos imta vartoti būtent vietoj infinityviniai konstrukcijų.

Latvių infinityvinių santykinių sakinių bendaraties veiksmo subjektas, jeigu jis formaliai išreikštasis, visada būna reiškiamas naudininku kaip ir bet kuriamė kitam infinityviniam saikinyje. Todėl bendaratis su naudininku keičiamas infinityviniu santykiniu sakiniu be papildomų morfosintaksinių pokyčių: užtenka, kad prieš bendaratį būtų įterptas santykinis įvardis ar prieveiksmis (*galotnīte putnam uzmesties* → *galotnīte kur putnam uzmesties*). Tais atvejais, kai naudininkas atlieka objekto funkciją, skirtumas tarp abiejų konstrukcijų yra ryškesnis, kadangi bendaraties objektas infinityviniam saikinyje reiškiamas ne naudininku, o galininku:

Nopirku zirgu, ar ko laukus art.

Latvių infinityviniai santykiniai sakiniai turi būti gana senas reiškinys, nes jie tikriausiai slypi ir dabartinio debitovo struktūroje. Kaip žinoma, debitovas yra kilęs iš sudėtinio saknio tipo su santykiniu sakiniu, o debitovo priešdėlis *jā-* (kai kuriose tarmėse *ju-*, kilęs iš pirminės galininko arba įnagininko formos **juo*) yra santykinio įvardžio pėdsakas. Konstrukcija *lauks ir jāar* turėjo atsirasti iš

⁴ Lotynų kalboje čia buvo vartojamas konjunktyvas, pvz., *Scribebat ... orationes, quas alii dicerent* ‘Rašydavo kalbas kitiems sakyti’ (Cicero, *Brutus*, žr. Palmer 1986: 178). Dabartinėje latvių kalboje santykiniuose paskirties sakiniuose šalia bendaraties vartojama ir tiesioginė nuosaka su dalelyte *lai*, dažnai laikoma liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens pakaitalu, pvz., *nolēma iecelt kasieri, kas lai to naudu uzglabātu* (A. Deglavas) ‘nutarė paskirti kasininką pinigams saugoti’. Bendaraties ir konstrukcijų su *lai* distribucija latvių kalbos santykiniuose paskirties sakiniuose nėra išnagrinėta.

ankstesnės struktūros **ir lauks juo art*, kur **juo* atitinka dabartinį santykinį įvardį *kuo*. Tiesa, dabartinėje kalboje priešdėlis *jā-* būna pridedamas ne prie bendraties formos (išskyrus formą *jābūt* ‘reikia būti’, kuri remiasi būtent bendratimi), o prie esamojo laiko 3-iojo asmens formos. Ne visi tyrinėtojai pritaria Prellwitzo ir Endzelyno iškeltai minčiai, kad 3-iojo asmens forma čia užémė anksciau buvusios bendraties vietą. Mühlenbachas (Mühlenbach 1907: 322) manė, kad debitvo priešdėlis iš pat pradžių buvo pridedamas prie beasmene reikšme vartotos 3-iojo asmens formos, ir *man (ir) jubrauc* aiškino kaip ‘у меня есть, на чем ездят’. Atrodo, kad ir Fraenkelis buvo linkęs 3-iojo asmens formą laikyti pirminiu debitvo pagrindu, nes jis su latvių debitvu gretina lietuvių tarmėse pasitaikančias konstrukcijas su 3-iojo asmens forma bendraties vietoj, tokias kaip *jam nebebus, kas éda* ‘er wird nichts mehr zu fressen haben, jam nebebus ko ésti’ (Fraenkel 1928); iš to galima spręsti, kad tarp jų jis ižvelgė genetinį ryšį. Tačiau dar nėra įrodyta, kad minėtosios lietuvių tarmių konstrukcijos yra senos. Iš Vilniaus krašto tarmių Fraenkelis dar cituoja konstrukciją *nér kam ažtaria rūsciuos žādeliuos* ‘nicht einer ist da, der... für mich Fürsprache einlegen könnte bei zornigen Worten’ (Fraenkel 1936), panaši konstrukcija pateikta ir „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“: *Nér kam turgun važiuoja* (Ambrazas ir kt. 1994: 671). Naudininko vartojimas čia suprantamas tikta tada, jei sutiksime, kad 3-iojo asmens forma užémė bendraties vietą: *néra kam turgun važiuoti, néra kam užtarti*. 3-iojo asmens forma čia greičiausiai prigijo todėl, kad ji buvo vartojama konstrukcijose, kur santykinis įvardis reiškė veiksmo veikėją, pvz., *néra kas dirba* ‘non est, qui laboret’ (plg. Ambrazas ir kt. 1994: 671). Taigi minėtosios lietuvių konstrukcijos nėra pakankamas pagrindas atmesti Prellwitzo ir Endzelyno iškeltą mintį, kad debitvo priešdėlis *jā-* iš pradžių buvo pridedamas prie bendraties, nors ir atrodo, kad pats Endzelynas vėliau atsisakė savo ankstesnės nuomonės, tikriausiai dėl Fraenkelio įtakos (žr. Endzelins 1951: 885–886; autorius čia ankstesnės nuomonės nekartoja, užtat cituoja Fraenkelio iš lietuvių tarmių pateiktas konstrukcijas).

Latvių debitvo bendraties pakeitimo 3-iojo asmens forma priežastys ligi šiol nėra paaiškintos. Imanoma, kad minėto pakeitimo priežastys buvo panašios į tas, kurios lėmė 3-iojo asmens įtraukimą į minėtasių lietuvių kalbos konstrukcijas, bet tam tikri argumentai tam prieštarauja. Kaip anksciau minėta, lietuvių kalbos konstrukcijos *néra kam turgun važiuoja*, *néra kam užtaria* turėjo atsirasti dėl tokų konstrukcijų įtakos, kuriose santykinis įvardis reiškė veiksmo veikėją (pvz., *néra kas dirba*), o tokios konstrukcijos negalėjo turėti įtakos vėlesniojo debitvo raidai, kadangi jomis nėra pagrįstas né vienas debitvo variantas. Pirma, kaip rodo priešdėlio formos (**juo*, **jā*), debitvas kilo iš konstrukcijų su galininku, įnagininku arba kilmininku santykiniam sakinymje; vardininko arba naudininko pédsakų (atitinkančių panašias formas lietuvių kalbos konstrukcijose *néra kam užtarti / néra kas užtaria*) čia nerandame. Antra, prie ypatingos tarminės lietuviškos konstrukcijos *jam nebebus, kas éda* atsiradimo galėjo prisidėti lietuvių kalboje dar visai

gyvas objekto vardininko reiškinys: vardininko *kas* vartoimą čia greičiausiai reikia sugretinti su *kas reikia daryti*, *kas buvo daryti* tipo konstrukcijomis (žr. Ambrasas 1995: 91–93). Toks objekto vardininkas galėjo atsirasti santykiuose sakiniuose su bendaratimi (*néra kas ésti* = *néra ką / ko ésti*), iš kuriuos paskui buvo įtraukta 3-iojo asmens forma (*néra kas éda* ‘néra ko ésti’). Latvių kalboje tokia vardininko objekto įtaka atrodo mažai tikėtina. Antra vertus, tai, kad pirminis debitivo pagrindas buvo būtent santykinis sakinis su bendaratimi, galima paremti keliais argumentais: 1) reliktine forma *jābūt*⁵; 2) tuo, kad ir dabar latvių kalboje vartojami infinityviniai santykiniai sakiniai, kurie gali būti tiesiog susiję su pirmniais, reliktiniu pavidalu išlaikytais debitivo sudėtyje, tiktai santykinio įvardžio kamienas **yo-* buvo pakeistas įvardiniu kamienu **kʷo-*; 3) tuo, kad santykiniam paskirties sakiniam, prie kurių priklauso čia aptariami santykiniai sakiniai, būdingesnė ne tiesioginės nuosakos, o kitų veiksmažodžio formų vartosena⁶; 4) tuo, kad kai kuriais atvejais santykiniai paskirties sakiniai su bendaratimi yra paliudyti ir lietuvių, ir slavų kalbose.

Jeigu Prellwitzo ir Endzelyno nuomonė apie infinityvinę konstrukciją kaip latvių debitivo pagrindą yra teisinga, tai galima manyti, kad latvių kalbos infinityviniai santykiniai sakiniai yra gana senas reiškinys, siekiantis prieistorinį šios kalbos raidos laikotarpį. Tai rodo archajiškas, debitivo sudėtyje reliktiniu būdu išlikęs įvardinio kamieno **yo-* vartojimas santykinio įvardžio reikšme vietoj vėlesniojo **kʷo-*⁷. Tačiau baltų prokalbėje jų tikriausiai dar nebūta: ten bendaratis

⁵ Tokių reliktinių formų galėtų atsirasti daugiau, bet kadangi senuosiouose latvių kalbos tekstuose yra daug morfologijos klaidų, jų interpretacija liks ginčytina. Neaiškios yra, pvz., Elgerio pavartotos formos *daudže man no iuns iarunnat vnd iatēsōt* (*Evangelia et epistolae* 19r), jeigu šalia randame ir *mums nenek wairak iarunna* (*ibid.* 12r, žr. *Evangelien und Episteln ins Lettische übersetzt von Georg Elger...* Bd. 1. Texte, hrsg. von Kārlis Dravīņš, Lund 1961).

⁶ V. Ambrasas dar mini konstrukcijas su esamojo laiko dalyviu, kurias jis teisingai lygina su *dativus cum infinitivo* ir su latviškomis konstrukcijomis, iš kurių kilo debitivas: *nebuvo kas bedirbās*, *néra kas valgā* (žr. Ambrasas 1990: 115–116). Apskritai dalyvių vartosena santykiuose sakiniuose gali būti laikoma archajišku reiškiniu, paveldėtu iš prokalbės (plg. Ambrasas 1989; 1990: 121–122), todėl *a priori* atrodo ne visai tikėtina, kad i minėtasiams konstrukcijas dalyviai būtų prasiskverbė nesenai, užimdami bendaraties vietą. Greičiau galima būtų tikėtis dalyvių pakeitimo kitomis formomis negu jų tolesnio plitimo. Vis dėlto dalyvinės konstrukcijos *néra kas valgā* ‘néra ko valgyti’ vardininko objektas turbūt yra sietinas su pirmine bendaraties vartosena vietoj vėlesnio dalyvio, nes sunku būtų ji išaiškinti kitaip, negu kaip *nominativus cum infinitivo* pėdsaką. Tais atvejais, kai santykinis įvardis atlieka subjekto funkciją (*nebuvo kas bedirbās*), dalyvio vartojimas atrodo kaip archaizmas. Įtraukiant 3-iojo asmens formą vietoj dalyvių, tuo pačiu laiku panašus procesas galėjo vykti ir infinityviniuose santykiuose sakiniuose.

⁷ Nors santykinio įvardžio kamieno **ye/o-* ir parodomojo įvardžio kamieno **i-* tarpusavio ryšys baltų kalbose ne visai aiškus (žr. Brugmann 1911: 331, 347–348, Stang 1966: 233–234), nėra abejotina, kad kamieno **ye/o-* santykinė vartosena yra paveldėta iš prokalbės, todėl ir debitivo sudėtyje išlaikyto įvardinio kamieno vartosenos archajišumas nekelia abejonės. A. Rosinas (1975: 169) neigia įvardžio *jīs, jī* (kurio jis neskiria nuo relatyvinio **ye/o-*) relatyvinę vartoseną baltų prokalbėje, bet i latvių debitivo kilmę jis neatsižvelgia.

greičiausiai buvo dar nominalinio pobūdžio forma. Bendraties pirmąjį nominalinį pobūdį liudija būtent lietuvių *dativus cum infinitivo*.

Minėtasis struktūrinis tipas **ir lauks juo art* ilgainiui įgijo modalinę funkciją: dabartinėje kalboje *lauks ir jāar* tiesiog reiškia ‘reikia arti lauką’. Tačiau kai kuriose tarmėse iš dalies išliko šią konstrukciją pirminė reikšmė; tai iliustruoja anksčiau minėtas sakinio variantas su vietoj bendraties vartojojamu debituvu (žr. Endzelīns 1901: 73 = 1971: 149–150):

lai stāvēja virsūnīte putniņiem jāuzmetas.

Labai įdomūs yra Mühlenbacho (1907: 316–317) iš Vietalvos tarmės cituojami panašaus debitovo vartojimo pavyzdžiai. Šioje tarmėje įvyko dvių debitovo variantų diferenciacija: vienas iš jų, su priešdėlio forma *jā-*, turi dabartinės latvių bendrinės kalbos debitovo modalinę funkciją:

man naù jābraūc ‘я не должен ехать’.

Antrasis variantas, su priešdėlio forma *ju-*, yra išlaikęs pirminę infinityvinio santykinio sakinio funkciją. Mühlenbacho cituojamuose pavyzdžiuose priešdėlis *ju-* atlieka īnagininko funkciją:

man naù jubraūc ‘мне не на чем ехать’;

brāl'am nau zirga juecē ‘у брата нет лошади, чтобы боронить’;

ienas ūdeni jumazgājas ‘принеси воды для мытья’;

būtu muims bijs puļvers jušaūn ‘если бы у нас был порох, чтобы стрелять’.

Tokia funkcija atitinka ir priešdėlio formą, nes priešdėlis *ju-*, proklitinėje pozicijoje sutrumpintas iš **juo*, gali būti laikomas arba galininku, arba īnagininku (dėl galininko formos **juo*, formaliai atitinkančios liet. moteriškosios giminės formą *jq*, žr. Stang 1966: 437, Endzelīns 1951: 518). Tarp Mühlenbacho cituojamų pavyzdžių nerandame tokį, kuriuose priešdėlis *ju-* būtų suprantamas kaip galininkas – gal todėl, kad objekto galininkas buvo išstumtas kilmininko, kuris prasiskverbė iš neigiamųjų konstrukcijų (dėl priešdėlio *jā-* formos apibendrinimo plg. Holvoet atiduotą spaudai straipsnį). Variantas su objekto funkciją atliekančiu santykiniu įvardžiu ir tapo debitovo kaip modalinės konstrukcijos pagrindu: tai rodo ir pavyzdys iš Vietalvos tarmės *man naù jābraūc* ‘я не должен ехать’. Šiame variante modalinė reikšmė ilgainiui ir išstumė pirminę reikšmę, išlikusių dar senųjų latvių tekstu konstrukcijoje *teems ne bij ja-ehd* ‘jie neturējo ko valgyti’ (Gliuko Biblia, Morkaus VIII.1, žr. Mühlenbach 1907: 319). Savo pirminę reikšmę išlaikė Vietalvos tarmėje paliudytas variantas su įvardžio īnagininku, vėliau virtusiu priešdėliu **juo-* > *ju-*. Būtent ši variantą galima sugreinti su lietuvių kalbos *dativus cum infinitivo* variantu, kurio naudininkas reiškia

veiksmažodžio objektą. Kadangi priešdėlis **juo*- > *ju-* čia yra įnagininkas, o ne objekto galininkas, tai objekto pozicija prie šio adnominalinio debitvo lieka laisva, ir ją gali užimti daiktavardžio galininkas:

pañam kač pavadu zirgu jusapin
‘возьми хоть повод, чтобы им запутать лошадь’
liet. pasiimk nors pavadū arkliui supančioti.

Panašų pavyzdį (iš dainos teksto) cituoja Endzelynas (1901: 73 = 1971: 149; 1951: 973) iš kitų tarmių (čia apibendrinta priešdėlio forma *jā-*):

devu savu kumelių ruožu dārzu jāecē
liet. *daviau savo arklelį rožių sodui akēti;*
lai stāv [nauda] ... guovi jānopērk
liet. *tegu būna pinigų karvei nusipirkti.*

Panašūs debitvai su priešdėliu *jā-* įnagininko reikšme yra paliudyti ir senosios latvių kalbos tekstuose, kaip antai Elgerio „Evangelijose ir epistolose“:

vnd kad tems ne by iamakſa, abbems pedewwe
‘non habentibus illis, unde redderent, donavit utrisque’ (64v = Lk 7, 42).

Atrodo visai tikėtina, kad būtent konstrukcijos su santykinio įvardžio įnagininku iš pradžių buvo vienas iš pagrindinių infinityvinių santykinių sakinių variantų; tuo ir paaiškinamas jų gramatikalizavimas, t. y. ypačios agliutinacinių pobūdžio gramatinės formos atsiradimas suaugus įvardžiui ir veiksmažodžiui. Šis tipas tikriausiai sietinas su lietuvių *dativus cum infinitivo* kaip jo genetinis atitikmuo. Abi konstrukcijos kilo iš prokalbės konstrukcijų su bendratimi tikslo (paskirties) reikšme, kurios latvių kalboje buvo pakeistos įterpiant santykinio įvardžio įnagininką. Lietuvių kalbos konstrukciją su gryna tikslo bendratimi (be subjekto arba objekto) Vietalvos tarmėje atitinka be objekto vartojamas debitvai su priešdėliu *ju-*: *brolis neturi arklio akēti* = **brāl'am nav zirga juo ecēt* > *brāl'am nau zirga juecē*. Prokalbės infinityvinė konstrukcija čia buvo pakeista, įterpiant santykinį įvardį; kaip ir konstrukcijose su bendraties subjekto funkciją atliekančiu daiktavardžiu, daugiau čia keisti nereikėjo. Lietuvių bendratį su objekto funkciją atliekančiu naudininku atitinka Vietalvos *ju-* debitvo variantas su objekto galininku: *pasiimk pavadū arkliui supančioti* = **pañem pavadu zirgu juo sapīt* > *pañem pavadu zirgu jusapin*. Čia reikėjo ne tik įterpti įvardį, bet ir pakeisti linksnį, nes daiktavardis tapo santykinio sakinių bendraties objektu. Akivaizdu, kad *dativus cum infinitivo* konstrukcijos su naudininko objektu nebuvo mas lietuvių kalboje yra sietinas būtent su šiuo procesu, neaišku tik, kurioje šio proceso stadijoje buvo įtrauktas objekto galininkas. Yra dvi galimybės: 1) objekto galininkas buvo įtrauktas į infinityvinius santykinius sakinius ir tik

paskui infinityviniai santykiniai sakiniai išstūmė senąjį *dativus cum infinitivo* (ryšys tarp infinityvinių santykinių sakinų atsiradimo ir *dativus cum infinitivo* išnykimo šiuo atveju būtų netiesioginis); arba 2) santykinis įvardis buvo įtrauktas tiesiog į *dativus cum infinitivo* konstrukciją, o tik paskui naudininkas buvo pakeistas galininku. Šios paskutinės prielaidos labui liudija įterpto įvardžio vieta: įvardis suaugti su veiksmažodžiu konstrukcijoje su objektu greičiausiai galėjo tada, jeigu pirminė žodžių tvarka buvo **panem pavadu zirgu juo sapit*, o ne **panem pavadu juo zirgu sapit*. Jeigu aukščiau minėtuose pavyzdžiuose paliudyta žodžių tvarka nėra atsitiktinė ir objektas (*zirgu*, *ruožu dārzu*, *guovi*) visada stovėjo prieš įvardžio ir bendraties kompleksą, tai vėlesnysis bendraties objektas iš pradžių turėjo būti ne objektas, o buvo priklausomas nuo to paties daiktauvardžio, su kuriuo prieš įterpiant įvardį tiesiog (kaip tikslo arba paskirties naudininkas) buvo siejama ir bendratis. Tokiu atveju savo dabartinę linksnio formą (galininką) jis galėjo išgyti tik vėliau, atsiradus infinityviniam santykiniam sakinui, o pirminė jo linksnio forma turėjo būti kitokia: greičiausiai tai buvo naudininkas. Tai reiškia, kad konstrukcija *panem pavadu zirgu jusapin* gali būti kilusi tiesiog iš *dativus cum infinitivo* konstrukcijos.

Tai, kad abu *dativus cum infinitivo* variantai turėjo egzistuoti jau baltų prokalbėje, o vėliau latvių kalboje jie buvo pakeisti kitomis konstrukcijomis, atsižvelgiant į lietuvių ir slavų kalbų duomenis, yra *a priori* tikėtina. Atrodo, kad ir pačios latvių kalbos duomenys leidžia atsekti šios konstrukcijos pėdsakus latvių kalbos infinityvinių konstrukcijų raidoje.

Gauta 1999 05 25

LITERATŪRA

- Ambrazas V. 1989: Baltic languages and the reconstruction of the Indo-European complex sentence. – *General Linguistics* 29, 52–59.
- Ambrazas V. 1990: *Sravnitel'nyj sintaksis pričastií baltijskikh jazykov / Vergleichende Syntax der baltischen Sprachen*, Vilnius: Mokslas.
- Ambrazas V. 1995: Lietuvių kalbos bendraties konstrukcijų raida. – *Lietuvių kalbotyros klaušimai* 33, 74–109.
- Ambrazas V. ir kt. 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Brugmann K. 1911: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Bd. II, 2. T., Strassburg: Karl J. Trübner.
- Endzelīns [Endzelīn] J. 1901/1971: Ursprung und Gebrauch des lettischen Debitivs. – *Bezzenbergers Beiträge* 26, 66–74. (Perspausdinta: *idem, Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne, 143–150.)
- Endzelīns [Endzelīn] J. 1905/1971: Zur Entstehung des lettischen Debitivs. – *Bezzenbergers Beiträge* 29, 320–321. (Perspausdinta: *idem, Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne, 288–289.)
- Endzelīns J. 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

- Fraenkel E. 1928: Litauische Beiträge. – *Indogermanische Forschungen* 46, 44–57.
- Fraenkel E. 1936: Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litaui-schen. – *Balticoslavica* 2, 14–107.
- Holvoet A. (atiduota spaudai) On the rise and grammaticalisation of the Latvian debititive. – *Linguistica Baltica*.
- Mühlenbach [Mjulenbachъ] K. 1907: O debitivě. – *Izvestija Otdelenija russkago jazyka i slo-vesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk* 12/3, 313–333.
- Palmer F. R. 1986: *Mood and modality*, Cambridge: University Press.
- Prellwitz W. 1904: Zur Entstehung des lettischen Debitivs. – *Bezzembergers Beiträge* 28, 319.
- Rosinas A. 1975: Ar baltų *i-, *jo- resp. *ī, *jā- kamienai buvo reliatyviniai? – *Baltistica* 11 (2), 165–170.
- Stang Chr. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo etc.: Universitet-sforlaget.

THE LITHUANIAN DATIVUS CUM INFINITIVO AND THE LATVIAN NON-FINITE RELATIVE CLAUSES

Summary

The *dativus cum infinitivo*, an archaic infinitive construction which probably arose from a double dative of purpose (the dative being originally the dative of a verbal noun), is well re-tained in Lithuanian but has hardly left any traces in Latvian. Of the two varieties attested in Lithuanian, with the dative as subject of the infinitive (*ipyliau pieno šuniukams užlakti* 'I poured out some milk for the dogs to lap') and with the dative as its object (*nupirkau arklį laukams arti* 'I bought a horse to plough the fields with') only the former is vestigially attested in Latvian. In the paper an attempt is made to bring this fact in connection with the development of non-finite relative clauses in Latvian. In Lithuanian (as in Slavonic) the occurrence of such clauses is restricted to but a few types, and in Latvian their scope was probably extended as relative pro-nouns were inserted in constructions with infinitives expressing purpose. In reconstructing this process, evidence may be drawn from some dialectal varieties of the debititive, which, in a fossilised shape, represents an original non-finite relative clause type with the relative pronominal stem *ye/o-. In the dialect of Vietalva an adnominal variety of the debititive with the prefix *ju-* (an original instrumental) is attested, in which an object may occur (*pańam kač pavadu zirgu jusapin* 'take with you a lead to shackle the horse with'). This seems to correspond exactly to the Lithuanian *dativus cum infinitivo* with the dative as an object (*pasiimk pavadą arkliui supančioti*), not only functionally, but also genetically. Though the original dative was replaced with an accusative as the original infinitival construction developed into an infinitival relative clause, a direct connection with the *dativus cum infinitivo* is suggested, among other things, by word order, as the incorporation of the relative pronoun into the verbal forms (**juo sapit* > *jusapin*) suggests an original word order **panem pavadu zirgu juo sapit*, where the second noun, before being reinterpreted as an object in the relative clause, must have been in adnominal position, and must therefore have been in the dative rather than in the accusative.